

Pauls BALODIS (Rīga)

Cilvēka ārējā izskata motivēti uzvārdi¹

Turpinot latviešu uzvārdū etimoloģiskās semantikas izpēti², šoreiz raksta uzmanības centrā – cilvēka ārieni raksturojoši uzvārdi un to paralēles kaimiņu antroponīmikā, resp., attiecīgās semantikas uzvārdi igauņu, somu, lietuviešu, poļu, krievu un vācu valodā. Galvenokārt salīdzinājums balstīts uz sinhrono materiālu³, tomēr iespēju robežas tiek izmantoti arī vēsturiskie avoti.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts Jāņa Endzelīna konferencē "Valodu kontakti un mijiedarbība" Rīgā 2005. gada 22.–23. februārī.

² Skat. citas publikācijas par šo tēmu: P. Balodis. Personvārdi (priekšvārdi) kā latviešu uzvārdū etimoni. – *Studentu zinātniskās konferences "Aktuāli baltistikas jautājumi"* tēzes.. Rīga: LU Filoloģijas fakultāte, 2003, 31–32. P. Balodis. Faunas semantikas latviešu uzvārdi un to paralēles kaimiņtautu antroponīmikā. – *Onomastika mūsdienu zinātnes skatījumā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 131. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga, 2004, 7–11. P. Balodis. Gyvūniņu pavardžiņu paralelēs. – *Tarptautinē mokslinē studentu konferencija. Baltijos regionas: Humanitariniai skaitymai. Pranešimų tezēs*. Kauņa, 2004, 34. P. Balodis. Faunas semantikas uzvārdi. – *Onomastica Lettica* 2. Rīga, 2004, 37–84. P. Balodis. Antroponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā un kaimiņzemēs. – *Tavs vārdadienu kalendārs – 2005, 2006, 2007*. Rīga: Nordik, 2004, 450–471. P. Balodis. "Bird surnames" in Latvia: comparative aspect. – *XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*. Pisa (University of Pisa), 2005, 9. P. Balodis. Toponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā. – *X starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodu vēsture un tipoloģija"*. Referātu tēzes. Vilnius, 2005, 23.

³ Latviešu uzvārdū materiāls no V. Staltmanes monogrāfijā *Латышская антропонимия. Фамилии* (Москва, 1981) ievietotās uzvārdū atgriezeniskās vārdnīcas (Сталтмане 1981, 114–226). Salīdzināmo valodu uzvārdū pamatavoti: *Familiennamen. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohleim. Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG*, Duden, Mannheim, 2000. *Lietuvių*

Pasaules antroponīmikā ir vispārātīts fakts, ka daudzi personvārdi radušies no iesaukām jeb palamām (Siliņš 1990, 11, Butkus 1995, 20, Ганжина 2001, 4, Naumann 1989, 15, Närhi 1996, 27; skat. arī E. Kafarelli rakstu šajā izdevumā. – O. B.). Šajos personvārdos atspoguļojas cilvēku īpašības, uzvedība, raksturs, valodas īpatnības, fiziskie trūkumi (daudz retāk – pārākumi). Samērā bieži iesaukas darinātas humora, ironijas un zobgalības garā (attiecīgu personvārdu ir itin daudz gan latviešu valodā, gan citās valodās).

Ļoti plaša ir uzvārdu grupa, kas raksturo cilvēka fiziskās īpatnības un ārējo izskatu.

Tādi piemēri atrodami jau senākajos uzvārdu pierakstos – 15. un 16. gs. dokumentos, ko ir minējis Ernests Blese: *Gorais* 1549, *Jelums* 1534, *Kapurs* 1565, *Kunkull* 1565, *Kupper* (= kupris) 1587, *Cuprytz* 1545, *Latzekaye* 1565, *Latsepukke* 1450, *Likays* 1543, *Myxtum* 1517, *Plattays* 1538, *Plickes* (= plikais) 1515, *Resne* 1514, *Sausze* 1561 u. c. (Blese 1929, 137). Daži no tiem mūsdienās vairs nav atrodami un pat šķiet visai kuriozi: *Stawedurs* (= ar stāvu pakaļu), *Garpoute* 1459, *Melnepoute⁴* 1515, *Werseskul* 1452, *Melnesymdy* (= melni cimdi) 1522 u. c. (Blese 1929, 138–139).

Daļēji šādu uzvārdu rašanos ietekmēja arī skrīveri, kas dažreiz deva izsmejošus, pat bezkaunīgus uzvārdus: *Sihke*, *Klibmikels* (Upelnieks 1936, 267). Kā raksta Andrejs Johansons (Johansons 2001, 10), vācieši bieži uzspieduši tādus

pavardžių žodynus. I-II. Vilnius, 1985–1989. P. Mikkonen, S. Paikkala. *Sukunimet*. Helsinki, 1983, 1992, pēdējais izdevums 2000. (tekstā saīsināts kā Suk.) K. Rymut. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. I, A–K, Kraków, 1999; II, L–Ż, Kraków, 2001. И. М. Ганжина. Словарь современных русских фамилий. Москва, 2001, кā arī attiecīgo galvaspilsētu telefonu abonentu saraksti (Rīga 1999–2000, Tallina 2000, Helsinki 1998, Viļņa 1999, Varšava 2001, Maskava 1999, Berlīne 2000).

⁴ Mūsdienās ir reģistrēts tikai uzb. *Zilpaušs* (6) (Сталтмане 1981, 207).

uzvārdus kā *Meslin* < *Mēslīņš* Rīgas latviešiem, kas strādājuši par sētas puišiem – slaucījuši ielu un pagalmu. E. Blese daudzus šāda tipa uzvārdus skaidroja kā humora un satīras izpausmi, taču A. Johansons piebilst, ka “diezin vai kāds labprātīgi pakļāvās humoristiem, kas viņu saukāja par *Cūkausi* un *Vēršakuli*” (Johansons 2001, 232).

Jāpiebilst, ka cilvēka ārieni un uzvedību metaforiski bieži raksturo arī personvārdi, kas radušies no dažādu dzīvnieku nosaukumiem (*Ahs* [āzis = stūrgalvība, muļķība?]) 1635, *Ounegalve* [auna galva = spītība, stūrgalvība?] 1573 (Blese 1929, 135–136)), tomēr šajā rakstā tie netiek analizēti.

Cilvēka ārējā izskata motivēti uzvārdi ir plaši izplatīti Latvijā arī mūsdienās. Pēc autora antroponīmiskās kartotēkas⁵ datiem, tādi ir vismaz 175 savstarpēji atšķirīgi uzvārdi jeb 12,6% no visiem uzvārdiem, kas darināti no latviešu valodas apelatīviem (jāuzsver, ka analīzē iekļauti tikai tie uzvārdi, kas darināti uz latviešu valodas apelatīvu bāzes). Salīdzinājumam – citās sastatāmajās valodās attiecīgās semantikas uzvārdi veido apmēram 10,4% no visiem analizētajiem antroponīmiem.

Visās sastatāmajās valodās var atrast uzvārdus, kas vispārīgi raksturo cilvēka ārējo izskatu un arī vecumu: *jauns*, *vecs*, *skaists*, arī *smuks* (skat. 1. tabulu).

Interesanti, ka latviešu literārās valodas adjektīvs *skaists* uzvārdos atspoguļojas daudz retāk nekā dialektos un sarunvalodā lietojamais adjektīvs *smuks*.

Daudzi no šīs tematiskās grupas uzvārdiem raksturo cilvēka augumu: *Apalais* (5), *Dīzais* (8), *Garais* (9), *Greizis* (?) (3), *Kuplais* (17), *Lielais* (17), *Līkais* (5), *Mazais* (5), *Platais* (22), *Pusplatais* (2), *Resnais* (20), *Sausais* (6), *Sīkais* (2), *Slaikais* (1), *Slaidītis* (1), *Smalkais* (20), *Stalts* (7), *Strupais* (2), *Šaure* (1), *Šmaugais* (1), *Tievais* (2), *Treknais* (2) u. c. Liekas, ka visbiežāk uzvārdos sastopamas adjektīvu *plats*,

⁵ Analizējamo latviešu uzvārdu kartotēku veido ap 1200 uzvārdu. Kopā ar citu tautu uzvārdiem – ap 8700.

1. tabula

Jauns Jaunais (4) ¹	Noor (265) ²	Nuora (?) 410 ³ (skandināvu cīlmes uzv.?)	Jaunas I 1824 Jauneika I 1824 Jaunius I 1824 Jaunišķis I 1824	Młodawski Młodecki Młodnicki	Молодож- ников 93	Jung 354 Junge 355 Jungen 355 Junger 355 Jünger 355 Jungerman Jungmann Junk 355 Junker 355 Junkers 355 Neu 472 Neuber 472 Neuer 473
Vecais (3) Vecums (8)	Vana (92)	Vanhanen 725	Vecka II 1176 Veckas II 1176	Staryk Starosz	Стариков 25, 122	Alt 84 Alter 84

¹ Latviešu uzvārdū biežums ir norādīts pēc V. Staltmānes atgriezeniskās uzvārdū vārdnīcas monogrāfijā

B. Crammāns. *Латышская антропонимия. Фамилии.* Москва, 1981.

² Igaunu uzvārdū biežums ir norādīts pēc interneta versijā fiksētiem datiem: <http://ee.ww.ew/Nimed/>.

³ Uzvārdiem, kas nemitī no etimoloģiskajām vārdnīcām (somi, lietuviešu, krievu, vācu), tabula ir norādīta lappuse.

Vecītis (2)		Vanhā 906	Veckus Veckauskas Večka II 1176 Večkys II 1177		Старицкий 216 Старицын 168 Старцев 178	Altermann 84 Altmann 85
Skaists (1) Smukais Smukulis (5) Smukšs	Ilus (159) Kena (25) Kauniste	Kaunisto 208 (no vv)	Gražys I 703 Gražulis I 703 Gražulevičius 1703	Ładny Piękny	Красавчи- ков 122 Красивов 143 Красивый 138	Schön 593 Schon 593 Schöne 593 Schönenmann Schöner 594 Schönerert Schönig 594 Schöning 594 Hübsch 338 Hübscher Hübsch- mann 338 Schmuck Schmucker Schmücker 588
			Gražaitis I 703 Graželis I 703 Gražėnas I 703 Graževičius I 703			

2. tabula

Lielais (17)	Suur (309) Sure (13)	Suuronen 630 Iso (tikai saliķeņos)	Didelevičius Didžiūnaitis I 492 Didžiulis I 492 Didžius I 493 Lielis II 77 (aizg. no latv. val.?)	Dużyka Duzynski Wielki	Didelis I 492 Didžiūnaitis I 492 Didžiulis I 492 Didžius I 493 Lielis II 77 (aizg. no latv. val.?)	Dużyka Duzynski Wielki	163 29, 140 163 163 163 163 174, 179 239 219	Большаков Больших Большов Большой 28 Великий 28 Великов Великович Величко	Gross 288 Groß 288 Grosse 288 Große 288 Großel 289 Grösel 289 Grosser 289 Großer 289 Großl 289 Großl 289 Grössl 289 Größl 289 Grössle 289 Grossmann Großmann
Mazais (5)	Väike (8) Väikene (39)	Pieni (tikai saliķeņos)		Mažeika II 191 Mažuika II 192 Mažukaitis Mažukna Mazis II 192 Mažeikis	Mały Malyśz Malek	164 123	Малов 164 Малыгин 123	Klein 375 Kleine 375 Kleinen 375 Kleiner 375 Kleinert 375 Kleeman Kleen 375	

			Mažinskas II 192			Kleinecke Kleinicke Kleinke 375 Kleinmann 376
			Mažuta II 192			
			Mažutis II 192			
			Mažiukas II 192			
Garais (9)	Pikk (402)	Pitkänen 477 Pitko 476 Pitkä	Ilgas I 765 Ilegenis I 765 Ilgauskas I 765 Ilgavičius I 765 Ilginius I 765	Dhuga Dlugajczuk Dlugaszek Dlugosz	Долгих 229 Lang 411 Lange 411 Langen 411 Langer 411 Langmann 412	

3. tabula

Šikais (2)	Väike (8)	Kiikeri 220	Smulka II 772	Drobny Drobnik	Мелких 29 Дробышев 128	Klein 375 Kleine 375 Kleinen 375 Kleinert 375 Kleinmann 375
Šiks (1)			Smulkevičius			
Šikulis (2)			Smulkis II 772			
			Smulkys II 772			
Strups (3)	Tömp (6)	-	Trumpa II 1073	Krótkiewicz Krótki	Коротич 217 Короткий	Stump 651 Stumpe 651 Stumpf 651
Strupīts						
Strupīts (1)			Trumpaitis			

Strupulis (6) Strupka	Trumpakaitis Trumpelis II 1074 Trumpavičius Trumpikas Trumpiškis II 1074 Striukas II 838 Striukis Striukys Striukaitis II 838	Trumpakaitis Trumpelis II 1074 Trumpavičius Trumpikas Trumpiškis II 1074 Striukas II 838 Striukis Striukys Striukaitis II 838	138 Коротких 29, 140 Короткевич 228 Коротченко 218 Коротыгин 123	Stumpf 651 Kurz 406 Kurtz 406 Kurze 406 Kleinecke 375 Kleinicke 375 Kleiner 375 Kleinert 375 Kleinke 375 (? 'kalps')
Knaps (7) Knape (1) ⁴	— Lyhykäinen (?) 324	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Strups.	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Strups.	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Strups.

⁴ Šie varētu būt arī ģermāņu cilmes uzvārdi latviešu valodā.

resns, *kupls*, *liels* un *mazs* saknes. Sastopami arī šīs semantikas iespējamie desubstantīviskie uzvārdi – *Mazulis* (8), *Madžulis* (1), *Pundurs* (3).

Latviešu valodā ir rets uzvārds *Vidējs*, kas, iespējams, raksturo vidēja auguma cilvēku (bet nav izslēgts, ka tam sākotnēji piemitusi semantika ‘vidējais bērns ģimenē’):

4. tabula

Vidējs (1)	–	Keskinen 217	–	Średni Środkowy Średnicki	Среднев 127	Mittler 460 Mittmann 460
---------------	---	-----------------	---	---------------------------------	-------------	-----------------------------------

Nereti personvārdos tiek raksturota cilvēka miesas uzbūve. Visās sastatāmajās valodās ir uzvārdi, kuru pamatā leksēmas ar nozīmi ‘resns’, ‘biezs’, ‘plats (ar platiem pleciem)’, ‘sauss’, ‘vieglis’, ‘greizs’, gandrīz visās ir ‘apaļš’, ‘šaurs’, ‘tauks’, retāk ‘slaids’, ‘šmaugs’ (skat. 5. tabulu).

Kā norāda Velta Staltnane, nereti uzvārda pamatā ir arī dialektāla leksēma: *Ādens* (*ādenis* ‘vājš cilvēks’), *Brangalis*, *Brangulis*, *Brengulis* (*brangulis* ‘korplents cilvēks’), *Drucka*, *Drukis* (*drucka*, *drukis* ‘druknis puisis’) (Сталтмане 1981, 90).

Cilvēka augumu var raksturot arī daudzi citi uzvārdi, kuru pamatā nav vis raksturojošs īpašības vārds, bet gan metaforiski lietots lietvārds, piemēram, *Pipars*, *Rūķītis*, kā arī dažādi faunas nosaukumi, piemēram: *Cālis*, *Cālītis*, *Blusa*, *Kurmīs*, *Zvirbulis*. Kā, rakstīdams par lietuviešu iesaukām, norādījis Alvīds Butkus, tieši dzīvnieku cilmes iesaukas visbiežāk raksturo augumu (Butkus 1980, 162).

Ļoti bieži uzvārda pamatā ir pazīmes, kas raksturo cilvēka galvu vai seju. Salīdzinājumam izmantojot lietuviešu iesaukas, jāpiemin, ka gandrīz puse (45%) no izskata raksturotājiesaukām ir dotas, aprakstot tieši galvu vai seju (Butkus 1995, 36). Acīmredzot sejas krāsu raksturo uzvārdi *Bāliņš* un *Sārts* (lai gan var minēt arī citas šo antroponīmu

5. tabula

Platais (22) (Pusplatais (2))	Lai (113)	-	Platelis II 468 468	-	Широких 8, 19	Breit 151 Breiter 152 Breitling 152
			Platukas II 469 Platūkis II 469	Ширяев 126	Широков 26, 142	Breitner 152
			Platulevičius	Ширенко Г 569		Breitner 152
			Platuona II 469			
Resnis (12) Resnais (20)	Paks (48) Paksin (9) Paksina (7) Jäme (14)	Lihava 308 Lihavainen 309 Summanen (< <i>sumpa</i>) 622–623	Storimas II 826 Storis II 826 Storys II 827	Tegi	Толстов 19, 26 Толстой 19, 28, 29, 138, 187, 189, 328	Dichte 183 Dichtl 183 Dick(e) 183 Dickel 184 Dicker(t) Dickmann 184
					Толстиков 122 Толстых 140 Толстяков 121	Dicks 184 Stark 635 Stärk 635 Starke 635 Starck 635
Kuplais (17) Kuplis (12)	Kahar (191)	-	Kuplis I 1128 Kuplinskas	-	-	Bausch 111 (?)

Kuplums Kuplenieks (?)		Kupliauskas I 1128			
Taukulis (1) Taukuls	Rasva (64)	–	Taukelis II 1029 Taukevičius Taukočius Taukūnas Taukinaitis Taukinas Taukinis Taukis II 1029 Tauklys II 1029 Taukus II 1029	Thustowski Thuszeak Thuscik	Жиркевич 239 Жиряков 121 Тучков (?) 'treknais' 120
Greizis (?) (3) Greizipš (4)	Kōver Vildak Vildek Viltune	–	Kreiva I 1071 Kreivis I 1071 Kreivys I 1071 Kreivaitis I 1071 Kreivēnas I 1071 Kreivenis I 1071	Krzywa Krzywacki Krzysiński Krzywski Krzywiec Krzywina Krzywinski Krzywka	Жиркевич 161 Кривич 240 Кривов 141 Кривицкий 247 Схеве 576 Схеве 576 Схраге 597
					Krumm(e) 400 Krummel 400 Scheve 576 Schrage 597

Sausais (6)	Kuiv (178)	Kuivanen	Sausis II 684	Suchy	Cухан 220	Dürr 202
Sausiņš (5)	Kuiva (37)	258	Sausys II 684	Suchowicz	Суханов	Hager 299
Sausnīts (2)	Kuivanen	Kuivalainen	Sausaitis II 683		127, 187	Häger 299
(19)		Kuivinen	Sausinias II		Сухачёв	Mager 436
Kuivone (14)			683		130	Mägerlein 436
Kuivas (12)			Sausalis II 683		Сухих 140	Mägerlein 436
Vieglāis	Kerge (215)	Helppolai-	Lengvelis II 57	Lekki	Легчак 235	Leicht 417
(10)	Hōlpus (66)	nen	Lengvenius		Легчения	
Vieglīnš (3)			57		237	
			Lengvaitis		Легчилов	
			Lengvys II 56		Легчаков 236	

Bālinš (45)	–	Valjakka 720 (<i>valjako</i> ‘vaalea’ – gaišs)	Balkšaitis I 174 Balkus Balkūnas Balinis I 172	–	Бледных 140	Bleich 134 Bleicher 134 Fahl 229 Fahle 229
Balulis (?) (6)		–	Sartis II 679 Sartyss II 679	Rumiancew Rumianowski	Румянцев 130, 182	–
Sārts (?) (10)						

		Sartaitis Sartakauskas Sartanavačius Sartatavičius Sartauskas II 679	
--	--	---	--

7. tabula			
Baltacis (1)	–	Baltakis I 177 Baltakys I 177 Baltakevičius	– Белоглазов Белооков [rets]
Melnacis (3)	–	Juodakis I 857 Juodakys I 857	– Черноглазов 133 Чернооков 133
Mellacis (3)			Schwarzugl K 142
Melacis (4)			
Malnacis (1)			
Malnačs (3)			
Melečis (6)?			
Platacis (4)	–	Platakis II 467	Szerokowski –
Platačs	–	–	–
Zilacis (3)	–	–	Синеоков Синеглазов 133

cilmes hipotēzes, piemēram, matu krāsu – skat. tālāk) (skat. 6. tabulu).

Ļoti bieži uzvārda pamatā ir acu krāsa vai forma: *Baltacis* (1), *Melnacis* (3), *Platacis* (4), *Zilacis* (3), *Sirmacis* (2), *Raibacis* (3), *Kaulačs* (1), *Rasnačs* (1), *Šķaunacis*¹⁰, *Zaļacis* (1) (pēdējiem sešiem uzvārdiem neizdevās atrast paralēles sastatāmajās valodās). Visbiežāk latviešu valodā sastopami uzvārdi ar nozīmi ‘cilvēks ar melnām acīm’ (skat. 7. tabulu).

Arī fizisks trūkums (viena acs), iespējams, parādās tādā uzvārdā kā *Vienacis* (2), kura analogi reti sastopami citās valodās. (No krievu uzvārdiem antroponīmiskajā literatūrā minēts tikai daļēji analogisks *Одноруков* (Унбераян 1989, 134), taču internetā var atrast minētu arī uzvārdu *Одноглазов*.) Varbūt kā savdabīgu semantisku antonīmu var minēt latv. uzvārdu *Sveikacis* ‘ar veselām acīm’? Dīvaini, ka latviešu valodā nav uzvārda **Šķielacis*, jo kaimiņtautās tas ir visai izplatīts uzvārds: sal. liet. *Žvairaitis* (LPŽ I 1351) un vācu *Schiller*, *Schilcher*, *Scheel*, *Schiele* (Kunze 1998, 142). Acīmredzot šo semantiku latvieši ir izteikuši metaforiski – *Zakis*, *Trusis* u. tml.

Nereti tiek raksturotas cilvēka ausis: *Baltausis* (4), *Baltauss*, *Garausis* (1), *Lielausis* (2), *Lielauss* (4), *Līkausis* (1), *Mellausis* (1), *Melnausis* (1), *Plikausis* (3), *Plikauss* (1), *Rudausis*, *Smukausis* (1), *Stāvausis* (1), *Strupausis* (3), *Villausis* (1). Kā rāda šo uzvārdu biežums, tie nav visai plaši izplatīti Latvijā. Nevienam vai gandrīz nevienam no šiem latviešu saliktajiem uzvārdiem neizdevās konstatēt paralēles sastatāmajās valodās. Krievu valodā, piemēram, ir uzvārdi *Ocmpoyxov* ‘tāds, kam ir smailas ausis’, *Мерзлоухов* ‘tāds, kam nosalušas ausis’ (Унбераян 1989, 133), vācu valodā – *Schmalohr* ‘šaurausis’, *Rothöhrl* ‘sarkanausis’ (Kunze 1998, 142), kādu savukārt nav latviešiem.

¹⁰ Uzv. *Šķaunacis* pamatā varētu būt arī latv. zīvs nosaukums.

Dažreiz, lai gan reti, uzvārdos tiek pieminēti arī zobi: *Bezzobis* (1), *Melnzobs* (3), *Melnzobis* (1), *Melzobis* (1), *Radzobs* (1) un *Redzobs* (3) < **Retzobs*. Latvijā ir reģistrēts arī uzvārds *Zobs* (6). Dažiem no šiem uzvārdiem izdevās atrast paralēles tikai krievu valodā: *Беззубов* ‘bezzobis’, *Чернозубов* ‘melnzobis’.

Pavisam reti latviešu valodā uzvārdos pieminēts deguns – tikai *Deguns* (3) un *Gardeguns* (kas V. Staltmanes krājumos nav reģistrēts). Šķiet, ka citās valodās tas sastopams ievērojami biežāk: sal. krievu *Долгоносов* ‘gardegunis’, *Кривоносов* ‘šķībdegunis’, *Лихоносов* ‘tāds, kam ir brašs / straujš deguns’, *Малоносов* ‘mazdegunis’, *Сухоносов* ‘sausdegunis’, *Толстоносов* ‘resndegunis’ (Унбераун 1989, 133). Sal. arī somu mūsdienu uzvārdu *Nokka*, kura vienu no izcelsmes hipotēzēm varētu saistīt ar ‘deguna’ semantiku; 17. gs. ir reģistrēts arī *Pitkānocka* ‘gardegunis’ (Suk. 406). Vācu valodā ir *Nasemann* ‘degunvīrs’, *Halbnas(s)* ‘pusdegunis’, *Spitznas(s)* ‘smaildegunis, spicdegunis’, *Kurznas(s)* ‘īsdegunis’, *Langnese* ‘gardegunis’ u. c. (Kunze 1998, 142).

Bieži tiek raksturota matu krāsa vai galvas forma: *Balgalvis*, *Gaišais*, *Melgalvis*, *Melnis*, *Melnmatis*, *Rudgalvis*, *Rudītis*, *Ruduss*, *Sarkanais*, *Sarkangalvis*, *Zilgalvis*, *Sirmais*, *Tumšais*; *Dižgalvis*, *Lielgalvis*, *Platgalvis*, *Mazgalviņš*, *Plikais*, *Plikgalvis*. Visizplatītākie šīs semantiskās apakšgrupas uzvārdi ir *Baltiņš*, *Baltais*, *Balgalvis*, *Baltgalvis* (kas gan var tikt attiecināti gan uz blondiem matiem, gan uz sirmu galvu), kā arī *Sirmais*, *Pelēcis*, *Pelēkais*. Visiem šiem latviešu uzvārdiem ir skaidras paralēles arī citās sastatāmajās valodās (skat. 8. tabulu).

Jāpiebilst, ka uzvārdam *Pelēkais* (kā arī analogiskiem citu valodu antroponīmiem) var piemist arī cita sākotnējā semantika – ‘vienkāršs, neuzkrītošs’. Droši vien sirmos matus raksturo arī uzvārdi *Zilgalvis* (18), *Zilgalvs* (1), *Sarma* (37),

8. tabula

Balgavis (17)	Valgepea (92)	Valkeapiää 720	Balgalvis I 171 Balaplukis I 177	Białogłowski –	Weisskopf 706 Weißkopf 706 Weiskopf 705 Weissaupt Weißhaupt 706
Balgalvs (1)					
Baltgalvis (6)					
Baltgalva (1)					
Baltgalvs (4)					
Balts (3)	Valge (54)	–	Baltaitis I 176 Bałczytis I 169 Balčiūnas I 169 Balčys I 169 Balčiukaitis I 169 Balčius I 169 Balčiukas I 169 Balta I 176 Baltēnas I 176 Baltauskas I 176	Bialek Biały Bialik Bialach Bialasek Bialkowski Bielasiewicz Bialasik Bialczyk Bialecki Bialow 26, 141, 313 Belikov Belyakov Belynov Г 60	Bełyj 186 Belyx 140 Belyav 126, 313, 361 Belskiy 216, 356, 357 Bielak 241 Belo 26, 141, 313 Belikov Belyakov Belynov Г 60
Baltais (20)					
Baltiņš (50)					
Balteņš					

Sirmais (17)	Hall (40)	Harmamen	Žilėnas II 1333	Siwy	Седов 26,	Grau 284
Sirmelis (3)	Halli (11)	100	Žilanas II 1333	Siwkowski	141, 346	Grauer 284
Sirmulis (2)		Harmainen	Žilanis II 1333	Siwkiewicz	Седин 242	Graumann
Sirmilis (1)		Harmonien	Žilevičius	Siwiński	Седунов	284
		Harmaala	Žilenis II 1333	Siwik	169	
			Žiliauskas	Siwiec	Седых 140	
			Žiliukas	Siwiak	Седышев	
			Žilinskas II 1333		Сивяков	
			Žila II 1332		128	
			Zyla II 1332		121	
			Žilaitis II 1332			
			Žilis II 1334			
			Žilys II 1334			
			Žylis II 1334			
			Žilius II 1334			
Pelēcis (16)	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Sirmais.	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Sirmais.	Pilka II 457	Szary	Сериков	Skat. arī tabulā pie latv. uzv. Sirmais.
Pelēkais (9)			Pilkēnas II 457	Szaryński	122	
			Pilkis II 457	Szarowski	Серов 141	
			Pilkionis		Серяков	
			Pilkūnas II 457		121	

		Pilkaitis II 457 Pilkauskas Pilkavičius Pilkevičius II 457		
--	--	--	--	--

9. tabula

Melnis (7) Melingalvis (2)	Must (652) Mustonen (175)	Mustonen 372	Juodys I 858 Juodišius Juodka I 859 Juodkis Judeika I 857 Juodelė Juodrys I 859 Juodžius I 860 Juodgalvis I 858 Juodšeris I 859 Melnis (aizguvums no latv. val.) II 207	Czarnecki Czarnek Czarniak Czarniawski Czarnul Czarny Czarnota Черный 19, 186 Черных 8, 19, 29	Schwarz Schwarz 605 Schwarz 605 Schwarze 605 Schwarzer Schwärzer 606 Schwarz- haupt 606 Schwarz- mann 606 Dunkel 201
----------------------------------	------------------------------------	-----------------	---	--	--

Sarkans (13)	Puna (93)	Punapää (?)	Raudonaitis	Czerwony	Krasnov 26,
Sarkanais (7)	Punate (29)	777	Raudonikas	Czerwonka	141
Sarkanais (2)			Raudonikis II	Czerwonowski	Roth 554
Sarkanis (2)			582	Czerwoniec	Rothe 554
Sarkanis (1)			Raudonis II	(?)	Rother 554
Sarkanis (1)			582	Rumiński	Röther 554
Sarkanis (4)			Raudonius II		Rothmann
Sarkanalis (3)			582		Rotmann
			Raudys II 581	Черепенин	555
				'sarkanma-tis'	127

Rudgalvis	—	Ruskeapää	Rudgalvis II	—	—	—
(2)		783	630			
Rutgalvis (?)						
(1)						
Rudičis (3)	Ruuge (23)	—	Rudikas II 630	Rudy	Рыжаков	—
Raudičis (?)			Rudinskas	Rudyk	32, 121	
			Rudis II 630	Rudak	Рыжиков	
			Rūdis II 630	Rūzy	122	
			Rūdis II 630	Rūzyk	Рыжков 120	
			Rūdžius II 633		Рыжохин	
					129	
					Рыжов 141	

Sarmiņš (2), *Sarmulis* (13), varbūt arī *Salna* (46), *Salnītis* (1) u. c.

Spriežot pēc attiecīgo uzvārdu biežuma, nedaudz retāk Latvijā ir reģistrēti uzvārdi, kas darināti no adjektīviem *melns* un *sarkans* (skat. 9. tabulu).

Kā liecina tabulas dati, visās sastatāmajās valodās ir atrodami analogas semantikas uzvārdi.

Retāka latviešu valodas antroponīmos ir leksēma *ruds* (to gan var daļēji uzskatīt par sinonīmu semantiku uzvārdiem ar *sarkans* – skat. iepriekš) (skat. 10. tabulu).

Arī *Zeltmatis* un *Zelgalvis* varētu piederēt pie šīs semantiskās apakšgrupas (lai gan citās valodās daļēji analogisko uzvārdu cilme varētu būt saistīta ne tikai ar matu krāsu) (skat. 11. tabulu).

Ar matu formu un frizūru ir cieši saistīts arī visizplatītākais šīs grupas uzvārds *Sproģis*, kā arī citi šīs saknes antroponīmi: *Sproga* (4), *Sprūga*, *Sprodzēns* (skat. 12. tabulu).

Acīmredzot ar matu sakārtojumu saistīti arī uzbv. *Kudlis* un *Glūdītis* (skat. 13. tabulu).

Šeit būtu jāmin arī visās salīdzināmajās valodās plaši pazīstamā semantika ‘plikgalvis’ (skat. 14. tabulu). Jāpiebilst gan, ka uzvārdu *Plikais* un *Pliksis* pamatā varētu būt arī cita sākotnējā nozīme – ‘nabadzīgs’.

Protams, leksēma *galva* ir ietverta arī citas semantikas uzvārdos, kas visdrīzāk raksturo nevis cilvēka ārējo izskatu, bet gan prāta spējas vai uzvedību: *Dzelzgalva* (1), *Dzelzgalvis* (3), *Lāčgalva* (1), *Lācgalva* (1), *Lāčgalvis* (1), *Lācgalvis* (2), *Lācgalvs* (11), *Grozgalvis* (1), *Grozgalvs* (1), *Ķergalvis* (14), *Pušgalvis* (1), *Pušgalvs* (3) u. c. Latvijā ir arī uzvārds *Galviņš* (33), kas no sākotnējās emocionāli ekspresīvās nozīmes viedokļa ir neitrāls.

Viena no cilvēka raksturīgām pazīmēm vienmēr ir bijusi bārda un ūsas. Leksēma ūsas ir izmantota tikai 3 latviešu

Zeltmatis (1)	Kuld (178)	Kultanen 262	Auksutis Auksutaitis	Aukselis I Auksutaitis	Złotek Złoty Złotucha Złotowski	Złotów 160 Złotych 140 Złotarëv 97	Gold (?) 277 Goldt (?) 278
Zelgalvis (2)	Kulla (105)	Kultala					

Sprogis (184)	Lokk (383)	—		Sprogis II 786 Spruoga II 786 Spruogis (aizguvumi no latv. val.) II 786	Kędzierzawy Kędzierzawski	Kudrevatý 138	Lock 428
Sproga (4)				Sruoginis (?) II 789		Kudryavcev 130, 313	
Sprūga				Garbenis (?) I 623		Kudryavchi- kov 122	
Sprodzēns						Kudryavý 138	

13. tabula

Kudlis (1)	—	—	Kudla I 1102 Kudlas I 1102 Kudlevičius I 1102	Kudla Kudlacik Kudlowicz	Kосматый 19	—
Gludūtis Gludinė (6)	Sile Libe	Tasainen 652 Tasanen 652	Kudlis I 1102 Gluoda I 685 Gluodas I 685	—	Гладков 142	Glatte) 275 Glättili 275

14. tabula

Plikgalvis (2)	Kiilaspää (19)	Koli 237 Paljakka 437	Plikis II 476 Plikys	Lysy	Лысак 220 Лысенко 202	Glatz(e) 275 Glatzel 275
Plikis (1)	Kiilaspea (29)	(tomēr skaidrojumā – ‘zeme bez klinīm’)	Plikellis Plikevičius Plikonis Plikūnas Plikutis II 476	—	Лысый 224 Лысяк 220	Glätzel 275 Glatzer 275 Kahl 358
Plikais (1)	Kiilas (21)					Kahle 358
Pliksis (?) (1)	Plikšs (3)					Kahler 358 Kahleit 358

uzvārdu darināšanā, tos īpaši neraksturojot: *Ūsis* (2), *Ūsiņš* (10) un *Ūsāns*; taču *bārda* tiek pieminēta daudz biežāk: *Bārda*, *Bārdiņš*, *Baltbārdis*, *Bezbārdis*, *Biezbārda*, *Biezbārdis*, *Brūzbārds*, *Bukbārdis*, *Greizbārdis*, *Lielbārdis*, *Linbārdis*, *Līkbārdis*, *Melbārdis*, *Melnbārdis*, *Mežabārdis*, *Misiņbārdis*, *Platbārdis*, *Rudbārdis*, *Sarkanbārdis*, *Sirmbārdis*, *Stakelbārdis*, *Svinabārdis*, *Zilbārdis*. Pēc Veltas Staltmanes biežuma datiem, visizplatītākais no šiem uzvārdiem Latvijā ir *Melbārdis* (25) (tam ir arī visvairāk dažādu variantu). Piemērus skat. 15. tabulā.

Tikai latviešiem ir *Biezbārdis* (6), *Bukbārdis* (1), *Mežabārdis* (1), *Svinabārdis* (1), tikai latviešiem un krieviem ir *Līkbārdis* (1), *Greizbārdis* (1) (kr. *Крикобород*), tikai latviešiem un vāciešiem ir *Stakelbārdis* (1) (vācu *Hackbart*). Vācu valodā ir arī *Breitbart* ‘plathārdis’, *Buntebart* ‘raibbārdis’, *Flachsbart* ‘plakanbārdis’, *līdzenbārdis*, *Distelbart* ‘dadžabārdis’ (Kunze 1998, 143).

Tikai vienā latviešu uzvārdā ir ietverta leksēma zods, to īpaši neraksturojot – *Zods* (6) (iespējams, arī dial. forma *Zūdiņš* (1)?), tikai vienreiz vaigs – *Vaidziņš* (1), vienreiz piere – *Platpieris* (1), vienreiz mute – *Lielmutis* (1), vienreiz lūpa – *Apalūpa* (?) (1).

Dažreiz īpaša uzmanība raksturotājantroponīmos tiek pievērsta cilvēka kaklam (*Garkaklis* skat. 16. tabulā). Bet uzvārds **Īskaklis* Latvijā nav reģistrēts. Sal. Vācijā: ir gan *Langhals* ‘garkaklis’, gan antonīmiskas nozīmes uzvārds *Kurzhals* un *Korthalz* ‘īskaklis’, gan *Speckhals* ‘treknaklis’, gan *Schönhals / Schönhals* ‘skaistkaklis’ (Kunze 1998, 144). Krievu valodā nav analogu gandrīz nevienam no šiem uzvārdiem, bet ir citi šīs tematiskās grupas antroponīmi: *Криковошешин*, *Криковошесев* ‘šķībkaklis’, *Красношесев* ‘skaistkaklis’, *Толстовшесев* ‘resnkaklis’ (Унбераян 1989, 132).

15. tabula

Bārda (21)	Habe (10)	Parta 445	Barzda I 207	Broda	Борода 242	Bart 105
Bārdiņš (9)		Partanen	Barzdaitis I	Brodecki	Бородай 224	Barten 106
Bārzdiņš (9)		445	207	Brodowicz	Бородин 26, 147	Barth 106
Bārzdains		Partonen	Barzdys I 207	Brodowski	Бородулин 125	Bartmann 106
Bārzdainis (3)		446	Barzdukas	Brodawski		
		Partinen 446	Barzdžius	(?)		
			Barzdžiukas I			
			208			
Balbārde	—	—	Balbarzdis I	—	Белобородкин	Weissbart(h)
Balbārde			167		132	705
Balbārzs					Белобородов	Weißbart(h)
Balbārzs (1)					132	705
Baltbārdis						
Baltbārdis (1)						
Melnbārdis	—	Mustaparta	Melbarzdis	—	Чернобородов	—
Melnbārdis (5)			(aizguvums no latv. val.)			
Melnbārda (1)			II 204			
Melnbārds (1)						
Melnbārdis (1)						

(25) Melbārds				
(16) Melbārda (1)				
Melbārdis (7)				
Sarkanbārdis (7)	Punapart (30)	-	-	Krasnoborodov
Sarkanbārds (3)				Rothbart(h) 554
Sarkanbārda (1)				
Sirmbārdis (8)	-	-	-	Cedoborodov
Sirmbārds (3)				Weissbart(h) 705 Weiβbart(h) 705

Garkaklis (1)	-	Pitkäkaula	-	Dlugoszewski (?)	Долгошенин	Langhals K 144

17. tabula

Baltkājis (2)	-	-	Baltkojis I 178	Bialonoga	Белоногов 149	-
Baltkājs (3)	-	-	Ilgakojis I 765	-	Долгоногов 411	Langbein 411
Garkājis (2)	-	Koikkalai- nen < apv. <i>koikka</i> 232– 234				Langbein 411
Garkājs (1)						
Platkājis (1)	-	Leveājalka	-	-	-	Breitfuß K 144
Sauskājis (2)	-	-	Sauskojus II 684	-	Cyxonogov -	
Sauskājis (1)						

18. tabula

Leinis (3)	Kōverjalg	-	Šleivys II 950	-	Kriivonogov Г 256	Krum(m)fuß K 144
Leins (1)		Šleiva				
Leņa (?)		Šleivelis				
		Kleišis I 1015				
		Leinas II 47				
		(?)				
		Leinis II 47				
		Leinys II 47				
		(< liet. <i>leinās</i> 'tievs, lokans')				

Visai bieži latviešu uzvārdos tiek raksturotas arī cilvēka kājas: *Aškājis*, *Augstkājs*, *Baltkājis*, *Garkājis*, *Lāčkājis*, *Lielkājs*, *Melnkājis*, *Ozolkājis*, *Platkājis*, *Plikkājis*, *Sauskājs*, *Salmkājis*, *Zaķkājs* (skat. 17. tabulu). Šie uzvārdi arī Latvijā nav visai izplatīti. Bet tādiem kā latv. *Aškājis*, *Lāčkājis*, *Lielkājis*, *Ozolkājis*, *Plikkājis*, *Salmkājis* sastatāmajās valodās paralēles atrast neizdevās.

Krievu valodā ir uzvārdi *Толстоногов* ‘resnkājis’ un *Тонконогов* ‘tievkājis’ (Унбераун 1989, 133), kādu nav latviešu valodā. Lietuviešu valodā ir *Trumpakojis* ‘īskājis’ LPŽ II 1074, vācu valodā ir *Schmalfuß* ‘šaurkājis, tievkājis’, *Gehlfuß* ‘gelbfuß (dzeltenkājis)’, *Plattfaut* ‘plakankājis’ (Kunze 1998, 144–145), bet latviešu uzvārdos analogi nav konstatēti. Iespējams, ka kājas ir motivētājvārds arī tādiem latv. uzvārdiem kā *Peka* (11), *Peciņš* (3), *Ķepa* (1).

Kājas raksturo arī uzvārds *Leinis* (sal. *lēins* I ‘schiefsbeinig, auswärts gedreht’ (“uz āru ar pirkstiemi izgrieztas kājas sauc par leinām”) ME II 446, bet ir iespējama arī otra šā adjektīva nozīme *lēins* II ‘neuzvedīgs, nekārtīgs cilvēks’ ME II 446) (skat. 18. tabulu).

Vēl retāk latviešu uzvārdos tiek pieminētas rokas un pirksti: *Rocis* ? (7), *Mazrocis* (1) (bet nav **Lielrocis*), *Pirksts* (2), *Pirkstiņš* (2), *Devīnpirksts* (1) (arī vāciešiem ir *Neunfinger* ‘devīnpirksts’). Salīdzināmajās valodās šīs semantikas sakne parādās, bet tikai atšķirīgos salikteņos ar atšķirīgas nozīmes atributīvo komponentu: liet. *Storpirkštis* ‘resnpirksts’ LPŽ II 827, poļu *Bialorucki* ‘baltrocis’, *Dlugopalcyk* ‘garpirksts’, *Kzyworączka* ‘līkrocis’, kr. *Долгорукий*, *Долгоруков* ‘garrocis’ (Унбераун 1989, 19), vācu *Rothändle* ‘sarkanrocis’, *Langfinger* ‘garpirksts’, *Fingerlo(o)s* ‘bezpirksts’ (Kunze 1998, 144). Vācu valodā ir arī uzvārdi *Daum*, *Daume* ‘īkšķis’, *Faust*, *Fust*, *Fäustle* ‘dūre’ (Kunze 1998, 144).

19. tabula

Klibakis (3)	-	-	Šlubelis II 959	Kulawik	Xромец 161	Lahm 409
Klibikis (4)	-	-	Klibas I 1020	Kulwinski	Xромцов 130	Lahme 409
Sleinis (8)			Klibavičius	Kulawski	Xромых 140	Lahmer 409
			Klibinskas		Колчин 131	
			Klibis I 1020			
			Raišis II 563			
			Raišys			
			Raišelis			
			Raišutis			
Kreilis (13)	-	Kurriū	Kaira I 887	Lewy	Левша	Link(e) 426
Keiris (17)		(158) 266	Kairaitis I 889	Lewiak	Левшин	Linker 426
Keirs (3)			Kairelis I 889	Lewsza	Левшов	
Keirāns (9)			Kairys I 889		Левщуков	
Čeirāns			Kairiūnas I 889		663	
					Левшунов	
Kupris (4)	-	Kukkula 260	Kupris I 1129	Garbacik	Горбань 220	Buckel 158
Kuprišs		(?), arī ‘kalniņš’	Kuprys I 1129	Garbacki	Горбатко	
			Kuprevičius I 1128	Garbacz	219	
			Kuprinskas I 1128	Garbaczewski	Горбатов 26	
					Горбач 224	
					Горбачёв	

		Kuprelis I 1128	Kuprėnas I 1128	
				Bucket 158

Raibais (6)	–	Kirjava 224 Kirjavainen 225	Raiba II 561 Raibikis II 562 Raibis II 562 Raibužas Raibužis II 562 Raibužys II 562	Pstrocki	Пестрак 241 Рябов 141 Рябой 228 Рябухин 129 Рябушкин 121 Рябцов 130	Bunte 161 Scheck 572
						20. tabula

Tikai latviešiem ir pazīstami tādi salikteņi kā: *Gargurnis* (6), *Gargurns* (8), *Garvēders*, *Vecvēderiņš* (1), *Baltmuguris* (1), *Baltpurniņš* (1).

Ja ir kāda īpaša ķermeņa pazīme, pareizāk sakot, kāds anatomisks trūkums vai anomālijas, arī tas var tikt minēts uzvārdā – *Klibais*, *Kreilis*, *Kupris* u. c. (skat. 19. tabulā).

Šīs semantikas uzvārdiem ir zināmas paralēles gandrīz visās septiņās salīdzināmajās valodās. Uzvārds ar motivējošo nozīmi ‘kreilis’ nav pamanīts tikai igauņu valodā (**Vasakukäeline*). Arī uzvārdi, kas raksturo cilvēka apgērbu (citās valodās – arī apavus), nosacīti pieder pie cilvēka ārienes motivētiem antroponīniem: *Melnsvārcis* (1), *Melsvārcis* (1), *Melsvārks* (1); *Melnbiksīs* (2), *Melbiksīs* (3), *Lielbiksīs* (3), *Sarkanbiksīs* (5), arī *Biksīs* (2) un *Bikšus* (4); *Cepuris* (1), *Cepure* (4) un *Lielcepure* (1); *Cimdiņš* (17). Varbūt te var minēt arī *Pastalnieks* (2), ja vien šā uzvārda sākotnējā nozīme nav ‘pastalu taisītājs’. Šādas semantikas uzvārdi paretam ir sastopami arī kaimiņvalodās: sal. lietuviešu *Ilgarūbis* ‘ar garu apgērbu’, *Ilgavyžis* ‘ar garām vīzēm’ LKŽ I 765, krievu *Черноштан* ‘melnbiksīs’, *Красноштанов* ‘sarkanbiksīs’, *Белошапкин* ‘baltcepuris’, *Кривошапкин* ‘šķībcepuris’ (Унбергаун 1989, 149, 132), vācu *Heu(c)k(e)* ‘apmetnis ar apkakli’, *Armleeder* ‘mit Lederärmeln (ar ādas piedurknēm)’, *Spitzschuh* ‘spickurpis, smailkurpis’ (Kunze 1998, 149). Arī somu onomaste E. M. Nerhi atzīst, ka cilvēka īpašības, izskats un apgērbs bieži noteica papildvārda izvēli, kas vēlāk pārtapa arī par uzvārdu. Tomēr tādi senie (16. gs.) somu personvārdi kā *Tarijhowso* 1563 (= *Taarihousu* ‘plikbiksīs’), *Nacka Hatto* 1563 (= *Nahkahattu* ‘ādas cepure’) mūsdienās vairs netiek lietoti (Närhi 1996, 27–28).

Daži citu valodu cilvēka ārējā izskata motivētu uzvārdu piemēri, kuru analogi nav sastopami latviešu valodā:

lietuviešu val.: *Žvairaitis* ‘šķielētājs’ LPŽ I 1351, *Baltūsis* ‘baltūsis’, *Baltaragis* ‘baltradzis’ LPŽ I 177, *Juodviršis* ‘ar melnu muguru’ LPŽ I 860, *Lygnugaris* ‘ar līdzenu muguru’ LPŽ II 80, *Juodsnukis* ‘melngīmis, melnpurnis’ LPŽ I 859, *Rudakis* ‘brūnacis’ LPŽ II 629;

polu val.: *Białous*, *Białowas* ‘baltūsis’, *Białoboki* ‘baltsānis’, *Suchożebrski* ‘sausā riba’;

krievu val.: *Кривобоков* ‘šķībsānis’, *Кривоглаз* ‘šķīb-acis’, *Кривозуб* ‘greizzobis’ (Ганжина 2001, 315), *Долгорожев* ‘gargīmis’, *Зубаков* ‘lielzobis’, *Коцаков* ‘kaulainais’, *Ушаков* ‘lutaasis, ar noļukušām ausīm’, *Косыгин* ‘šķielacis’ (Унбераун 1989, 121, 123, 133), pat tādas neparastas semantikas uzvārdi kā: *Синезубов* ‘zilzobis’, *Чернопятов* ‘melnpēdis’, *Красноглазов* ‘sarkanacis’, *Кривощёков* ‘šķīb-vaidzis’, *Чернощёков* ‘melnvaidzis’, *Мокроусов* ‘slapjūsis’, *Синепунов* ‘zilnabis’ (Унбераун 1989, 133–134, 149) – uzvārdi, kas skaidri liecina par to, ka radušies no iesaukām;

somu val.: *Karhapää* ‘cilvēks ar izspūrušiem matiem’ (Suk. 197), *Mieto* ‘vājš’, *Poskiparta* < *poski* + *parta* ‘vaigubārda’, *Vahvaselka* ‘stiprmuguris’ (Suk. 717), *Kaleva* ‘cilvēks, kam ir slikti paradumi’, ‘neuzticams cilvēks’, arī ‘liels un stiprs vīrs’ (Suk. 185). Senos dokumentos ir fiksēti arī tādi personvārdi kā *Porsaialka* 1551 (= *Porsaanjalka* ‘sivēnkāja’), *Sijanijalcka* 1564 (= *Sianjalka* ‘cūkkāja’), *Vereialka* 1564 (= *Vääräjalka* ‘sliktā kāja’), kas līdz mūsdienām nav saglabājušies (Närhi 1996, 27);

igaunu val.: *Kõverjalg* ‘līkkājis’, *Raujalg* ‘dzelzskājis’, *Raudmees* ‘dzelzsvīrs’, *Pudrunahk* ‘putrasāda’ (Henno 2000, 37, Must 2000, 49).

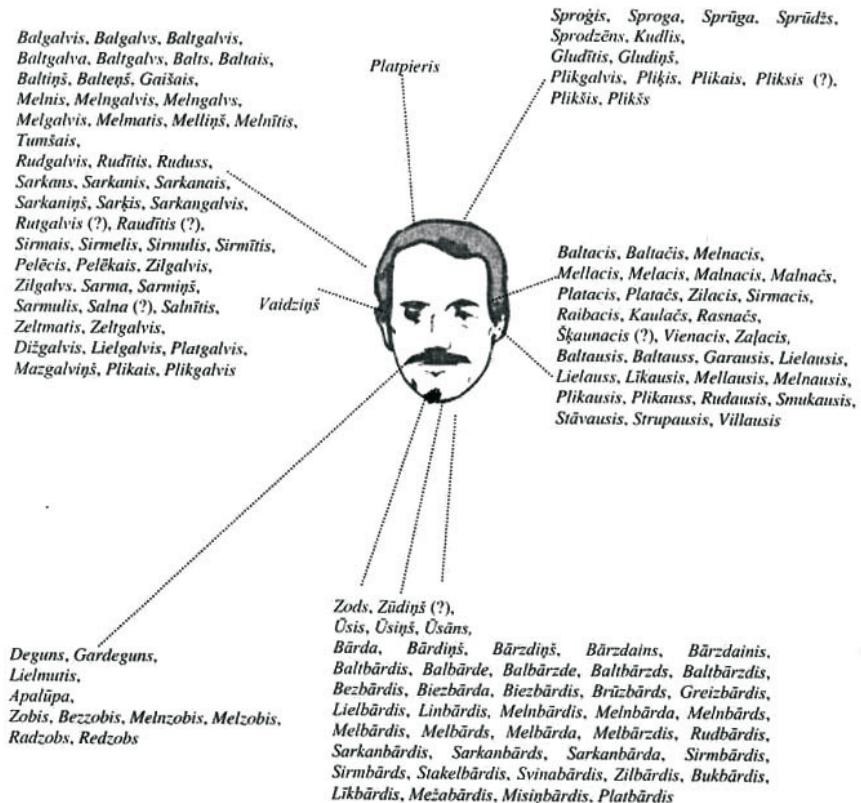
Lai gan somu un igauņu valodā arī ir daudz cilvēka ārienes motivētu uzvārdu, tomēr tādu (īpaši salikteņu – sal. latviešu uzvārdus ar *-acis*, *-bārdis*, *-galvis*, *-kājis*) ir ievērojami mazāk nekā latviešu valodā.

Vācu val.: *Rothermund* ‘sarkanmutis’, *Breitza(h)n* ‘platzobis’, *Zahnlucke* ‘zobrobs; zobstarpa?’, *Paus(e)wang* ‘apalvaidzis’, *Fettback* ‘taukvaidzis’, *Dünnebacke* ‘tievvaidzis’, *Rot(h)aug(e)* ‘sarkanacis’, *Dünkinn* ‘tievvods’, *Nack / Nacke* ‘skausts, sprands’, lai gan pēdējais varētu būt toponīmiskas cilmes personvārds, *Schinkel* ‘augšstilbs’ un *Wadeschinkel* ‘apakšstilbs’, *Knie* ‘celis’, *Bauch* ‘vēders’ un *Schmerbauch* ‘taukvēders’, pat *Steiß*, *Steifle* ‘pakaļa, dibens’ (Kunze 1998, 142, 144), turklāt valodā ir īpaši daudz dažādu uzvārda variantu ar nozīmi ‘jauns’ (bet ne ‘vecs’) un ‘skaists’.

Daudzi no uzvārdiem, kas varētu būt cilvēka ārienes motivēti, cilmes ziņā tomēr ir hipotētiski. Vairāki no minētajiem latviešu uzvārdiem noteikti ir cēlušies no toponīmiem, resp., mājvārdiem, taču to konstatēt bieži vairs nav iespējams. Pie daudzu antroponīmu etimoloģiskās semantikas būtu jāliek liela jautājuma zīme. Piemēram, varbūt pie raksturojošā apgērba var minēt arī uzv. *Raibais*, bet analogiskā leksēma var nozīmēt krievu valodā arī ‘bakurētainais’ vai lietuviešu valodā ‘ar vasarraibumiem’ (skat. 20. tabulu).

Visai bieži ir ļoti grūti (patiesībā – neiespējami) nošķirt, vai uzvārda pamatā ir cilvēka ārieni vai arī cilvēka raksturu aprakstoša leksēma, piemēram: *Strups*, *Smalkais*, *Slapjš*, *Plikais* u. c. Tā pati problēma ir aktuāla arī citās valodās: liet. uzvārds *Raudys* var tikt saistīts ar liet. *rauda* ‘sarkanums, sarkana krāsa’, bet var būt arī ar *rauda* ‘raudiens, raudāšana, raudas’ LPŽ II 581–582.

Kā redzams no sastatījumiem tabulās, lai gan latviešu valodā cilvēka ārieni raksturojoši uzvārdi ir plaši izplatīti, tomēr nav realizēti visi iespējamie semantiskie modeļi, kas sastopami kaimiņvalodu antroponīmijā.

1. attēls. Cilvēka ārējā izskata motivēti latviešu uzvārdi

*Apājais, Dižais, Garais, Greiziņš, Greizis, Kuplais, Kuplis,
 Kuplums, Kuplenieks,
 Lielais, Likais, Mazais, Platais, Pusplatais, Resnais, Resnis,
 Sausais, Sausiņš, Sausnītis,
 Šikais, Slaiķais, Slaidītis, Smalkais, Stalts, Strupais,
 Šaure, Šmaugais, Tievaits, Treknais, Taukulis, Taukuls,
 Vieglais, Viegliņš,
 Ādens, Brangalis, Brangulis, Brengulis, Drucka, Druķis*

2. attēls. Cilvēka ārējā izskata motivēti latviešu uzvārdi

Saīsinājumi

aizg.	– aizguvums	resp.	– respektīvi
apv.	– apvidvārds	sal.	– salīdzināt
dial.	– dialekta forma	u. c.	– un citi
ig.	– igauņu	uzv.	– uzvārds
kr.	– krievu	val.	– valoda
latv.	– latviešu	vv	– vietvārds
liet.	– lietuviešu		

Avoti

Familiennamen. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohleim.
Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Duden,
Mannheim, 2000.

Lietuvių pavardžių žodynas. I–II. Vilnius, 1985–1989.

P. Mikkonen, S. Paikkala. *Sukunimet.* Helsinki, 1983, 1992, pēdējais izdevums 2000.

K. Rymut. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny.* I, A–K, Kraków, 1999; II, L–Ż, Kraków, 2001.

И. М. Ганжина. *Словарь современных русских фамилий.* Москва, 2001.

В. А. Никонов. *Словарь русских фамилий.* Москва, 1993.

В. Сталтмане. *Латышская антропонимия. Фамилии.* Москва, 1981.

Helsingin seudun puhelinluettelo. Kotihakemisto. I. 1998.

Rīga, Rīgas rajons + Jūrmala 1999–2000. Privātpersonu un uzņēmumu katalogs.

Tallinna ja Harjumaa telefonikataloog. Kontakt! 1999–2000.

Telefonų knyga. Vilnius 1999.

Warszawa 2001. Nowa książka telefoniczna. Klienci indywidualni. Telekomunikacja Polska S.A.

<http://ee.www.ee/Nimed/>

Literatūra

- Blese 1929** – E. Blese. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.)*. Rīga, 1929.
- Butkus 1980** – A. Butkus. Gyvūninēs pravardēs. – *Baltistica*, XVI (2). Vilnius, 1980, 160–169.
- Butkus 1995** – A. Butkus. *Lietuvėnų pravardēs*. Kaunas, 1995.
- Henno 2000** – K. Henno. *Eesti priinimed. Jaani kihelkond*. Tallinn, 2000.
- Johansons 2001** – A. Johansons. *Visi Rīgas nami skan*. Rīga, 2001.
- K vai Kunze 1998** – K. Kunze. dtv-Atlas. *Namenkunde Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. Printed in Germany, 1998.
- Laumane 1973** – B. Laumane. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga, 1973.
- LPŽ – Lietuvių pavardžių žodynas**. I–II. Vilnius, 1985–1989.
- ME** – K. Mīlenbahs. *Latviešu valodas vārdnīca*. Red., papild., turp. J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932.
- Mīlenbahs 1891** – K. Mülenbachs. Par latviešu pavārdiem. – *Daži jautājumi par latviešu valodu*. Rīga, 1891, 3–5.
- Must 2000** – A. Must. *Eestlaste perekonnaloo allikad*. Tartu, 2000.
- Naumann 1989** – *Familiennamenbuch* (herausgegeben von Horst Naumann). Leipzig, 1989.
- Nissilä 1975** – V. Nissilä. *Suomen Karjalan nimistö*. V. Joensuu, 1975.
- Närhi 1996** – E. M. Närhi. *Suomalaisia sukunimikäytöitä*. Helsinki, 1996.
- Närhi 2002** – E. M. Närhi. Lintujen nimet suomalaisessa sukunimistössä. – *Nime murre*. Tallinn, 2002, 128–159.
- Siliņš 1990** – K. Siliņš. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga, 1990.
- Suk.** – P. Mikkonen, S. Paikkala. *Sukunimet*. Helsinki, 2000.
- Г vai Ганжина 2001** – И. М. Ганжина. *Словарь современных русских фамилий*. Москва, 2001.
- Сталтмане 1981** – В. Сталтмане. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва, 1981.
- Унбегаун 1989** – Б. О. Унбегаун. *Русские фамилии*. Москва, 1989.